

REFİK HALİT KARAY’IN ESERLERİNDE II. MEŞRUTİYET ve “İTTİHAT ve TERAKKİ”

Doç. Dr. Murat KOÇ*

ÖZ: II. Meşrutiyet döneminde yazı hayatına atılan Refik Halit Karay, diğer aydınlar gibi Meşrutiyet’i heyecanla karşılar. Ancak İttihatçıların Meşrutiyet sonrasındaki uygulamaları üzerine hayal kırıklığına uğrar. Tanık olduğu olaylar üzerine İttihat ve Terakki’ye muhalif bir tavır sergiler. Sahip olduğu keskin gözlem gücü ve mizahî bakış açısıyla tenkitlerini dile getirir. Bu sebeple hayatının beş yıl sürecek olan ilk sürgününü yaşar. Bu yazıda Refik Halit Karay’ın eserlerinde II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki hakkında yaptığı değerlendirmeler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Refik Halit Karay, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki.

“İttihat and Terakki” and the Second Constitution in the Novels of Refik Halit Karay

ABSTRACT: The Second Constitutional Era and İttihat ve Terakki in the Works of Refik Halit Karay

Refik Halit Karay, who begins his writing career during the Second Constitutional period, appreciates this period with excitement like the other intellectuals at the beginning. However later on he becomes dissatisfied with the Second Constitutional practices of the Constitutional Unionists. He shows objections to the Committee of Union and Progress. Therefore he is forced to live in exile for five years. This study focuses, in his works the evaluations of Refik Halit Karay about the Second Constitutional Monarchy and the Constitutional Unionists.

Key Words: Refik Halit Karay, The Second Constitutional, The Committee of Union and Progress

Refik Halit Karay’ın yazı hayatına atıldığı devir sosyal ve siyasî açıdan çalkantılı, savaşların ve ciddi bunalımların yaşandığı bir devirdir. Refik Halit, hem devrin atmosferi hem de mizacı dolayısıyla cereyan eden meselelere kayıtsız kalmaz. II. Meşrutiyet’i ilân ettirip ülke günde-

---

* Marmara Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. muratkoc@marmara.edu.tr

mini belirleyen İttihat ve Terakki'nin uygulamaları da Refik Halit'in eserlerine geniş ölçüde akseder. Refik Halit Karay'ın yolu İttihat ve Terakki'yle bir muhalif olarak kesişir. II. Meşrutiyet'in heyecanlı günlerinde Refik Halit, gazetelerde yazdığı yazılarla dikkat çeker. Aydın sorumluluğu onu gördüğü aksaklıklar üzerinde düşünmeye ve yazmaya sevk eder. Devrin yöneticileri, Meşrutiyet'le beraber Türk toplumunda türeyen yeni tipler, hızla değişen devrin slogan hâline getirdiği kelime, kavram ve semboller, yıkılış psikolojisinin uyandırdığı ruh hâli yazılarında önemli yer tutar. Refik Halit'in üzerinde durduğu meseleler devri yaşayan diğer yazarlar ve aydınlar tarafından da dile getirilmiştir. Ancak o, bu meseleleri dile getirirken sıradanlığa düşmez, klişe ifadelerle yer vermez. Yazarığının bütün gücünü konuşturur ve okuyucunun meseleleri farklı bir perspektiften görmesini sağlar. Mizah gücü¹ yazdıklarını daha tesirli hâle getirir. Anlattıklarını fıkralarla güçlendirir. Nasrettin Hoca fıkraları ve getirdiği diğer meseller, devrin havasını başka türlü görmemizi sağlar. Refik Halit'i farklı kılan bir başka nokta da yazılarını kurguya dayalı olarak anlatmasıdır. Bu sebeple onun yazıları bir gazete yazısı olmaktan çok, okuyucunun zihninde hayat parçaları şeklinde canlanır ve ayrı bir tatla okunur. Bu yazılarda genellikle bir kahraman vardır. Bu kahraman bazen kendisi, bazen bir tanıdığı, bazen de gözlemleyip canlandırdığı bir insan veya hayvan şeklinde karşımıza çıkar. İnsan dışındaki canlıları da sembollerle konuşturur. Böylece devri farklı bir açıdan görmemizi sağlar.

Refik Halit'in İttihat ve Terakki'ye yönelik tenkitleri, diğer aydınların görüşleriyle ortak özellikler taşımaktadır. Refik Halit İttihat ve Terakki'nin tek söz sahibi olduğu devirde, İttihatçıları ve uygulamalarını tenkit etme cesaretini gösterir. Mizah gücü ve tesirli dili sebebiyle yazıları ilgiyle karşılanır. Bu durum muhalefeti sevmeyen İttihatçıları rahatsız etmeye başlar. Hiçbir partiye girmediği, aktif politika yapmadığı halde başına gelen ilk sürgünlüğünün sebebini *Kirpi'nin Dedikleri* adı altında topladığı yazılarına bağlar. (Karay 1996: 12) İttihat ve Terakki hakkında yazdığı tenkit yazıları, ailesinde "tensikata" uğrayanlar olduğu için öncelikle şahsî sebeplere bağlanır (Karay 1992: 39) ve bu yazılar sebebiyle "İttihatçı fedailerinden gelen mavzer kurşunu resimli tehdit mektupları" (Karay 1996: 144) alır.²

¹ Halide Edib Adıvar, Refik Halit'in mizah gücünün dokunduğu her şeyi değiştirdiğinden bahseder. Bk. (Enginün-Kerman 2011: 107-109)

² Yakup Kadri de hatıralarında Refik Halit'in aldığı tehdit mektuplarından bahseder: "... Daha arkadan İttihat ve Terakki komitesinin eli silâhli fedaileri türlü türlü tehditlerle onu sindirmek yolunu tuttular. Hafta geçmez, gün geçmezdi ki, Cem dergisindeki masasının üstü, imza yerine kâh bir tabanca, kâh bir hançer resmi taşıyan mektuplarla dolup boşalması. Refik Halit zavallı dostumuz Ahmet Samim'in uğradığı felâketin de böyle mektuplarla

II. Meşrutiyet'in karmakarışık günlerinde, Refik Halit'in etrafındaki halka da gün geçtikçe daralır. 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilâf Partisi³, İttihat ve Terakki muhaliflerini tek bir istikamette toplar. Bu sayede İttihatçılar karşısında bir güç oluşur. Zaman zaman Hürriyet ve İtilâf yaptığı hamlelerle İttihat ve Terakki'yi zor durumda bırakır. Refik Halit, Hürriyet ve İtilâfçılar tarafından Beyoğlu Belediye Başkâtipliği'ne getirilir. Ancak Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından İstanbul'dan Sinop'a gönderilen kafileye dahil edilir. Refik Halit bu durumu İttihat ve Terakki'ye yönelen bütün tenkit yazıları yanında, özellikle Talât Paşa hakkında yazdığı bir yazıya bağlar. Talât Paşa'nın geçmişine vurgu yaptığı: "Hırkaya alışanlar birdenbire frak giyerlerse gülünç olurlar." cümlesi onun kaderini değiştirir. (Karay 1992: 43-44) Anadolu'nun farklı yerlerinde geçireceği -Sinop, Çorum, Ankara, Bilecik- 5 yıllık sürgünlük başlar. Bu dönemde yazdığı hikâyeler Ziya Gökalp'ın dikkatini çeker. Kendisini sürgüne gönderen kalemi, bu defa onu kurtararak İstanbul'a dönmelerini sağlar.⁴ Bu, Refik Halit için aslında büyük bir talihtir. Çünkü o, mizaç itibarıyla kimseden yardım isteyecek bir insan değildir. Refik Halit, Ziya Gökalp aracılığıyla Cemal Paşa ile tanışır. Cemal Paşa İttihat ve

---

başladığını bildiği halde, bunların hiçbirine ehemmiyet vermez, kimini buruşturup kâğıt sepetine atar, kimini de bilmem neden, pek tuhaf bularak açar ve kahkahalarla gülerek okurdu. Hatta, kimini de o günkü yazısına alay konusu yapmaktan çekinmezdi ve bundan âdeti zevk duyardı.

Bu zevk, bir kahraman ya da bir martir mertebesine erişmiş kimselerin göğsünü kabartan bir gurur duygusuna mı verilebilirdi? Hiç sanmıyorum. Refik Halit'te ne bir kahraman ne de bir martir olmak hevesi vardı. Yukarılarda da söylediğim gibi, onun yegâne amacı rahat, zevkli ve ferahlı bir ömür sürmekten ibaretti. Nitekim, tabancalı, hançerli mektuplarla birlikte gelmiş olan bir küme sevgi, saygı ve hayranlık mektuplarını da aynı kayıtsızlıkla gözden geçirip kenara koyar koymaz soluğu bir mektep kaçkını afacanlığıyla hemen Beyoğlu Caddesi'nde alırdı." (Karaosmanoğlu 1969: 72-73)

³ Bk. Tunaya 1998: 294-343.

⁴ Halide Edib Adıvar, Refik Halit'in yaşadığı bu sürgün hakkında şunları söyler: "*Refik Halit'in nefyedilmesi dostları ve Türk sanatkârları için bir esef, fakat Türk edebiyatı için bir kazanç oldu. Şehrin fikri mariz, oldukça Avrupaî ve sun'î havasından Türk hayatının ta kalbine düşmüştü. İnsan ve hakikate kitap sayfasında değil, şimdi artık eliyle, gözüyle, kalbiyle temas ediyordu. Bütün yaşayan ve kuvveti olan sanatların eczasını teşkil eden arz ve arzın çocuklarına dokunmuştu. Oldukça süslü şehirli fikirleri genişlemiş, sadeleşmiş, şehri Avrupaî lehçesi simasını kaybetmiş, birdenbire Türkçe'nin zaferi olan kavî, zengin, milletin an'anevî tabirlerini, hayallerini ifade eden canlı bir sanat ve hayat vasıtası olmuştu." Bk. (Enginün-Kerman 2011: 107).*

Terakki muhaliflerinin korkulu rüyasıdır. “Zulümde ölçüsü, eziyette terazisi” yoktur ve âdeta Allah tarafından muhaliflerin imhasına memur edilmiş gibidir. Talât Paşa Brest-Litovsk görüşmeleri için yurtdışına gidine, ona Cemal Paşa vekâlet eder. Cemal Paşa, Bilecik’te bulunan Refik Halit’in İstanbul’a gelmesi için on gün sıla izni verir. Refik Halit, bu izin esnasında görüşmek için makamına gittiği Cemal Paşa’nın karşısında olmanın uyandırdığı duygu ve düşünceleri yine kendine has üslûbuyla anlatır. Aşağıdaki satırlarda İttihat ve Terakki’nin demir yumruğu Cemal Paşa’nın, bir muhalifin gözünden nasıl tasvir edildiğini görüyoruz:

“Bunun bir muhalif için ne mânâ ifade ettiğini İttihatçılarla tarafsızlar bilmezler. Cemal Paşa? Muhalefet, sakat veya mariz, herhalde yaşayan bir vücut idi; Cemal Paşa’nın pençesi altında Bâbîâli vak’asından sonra bir ceset, Mahmut Şevket Paşa hâdisesinde ise bir leş hâline geldi; tırnaklarını sokup bu iri cesedi gagasıyla didikleleyen ve üstünde kanat gerip gezinen yurtcu kuş da o idi. Veyahut da hani bir çocuk oyunu vardı: Şuraya bir kuş konmuş, bu tutmuş, bu yolmuş, bu pişirmiş, bu yemiş, bu da mektepten gelmiş, hani bana demiş... Onun zıddına Bâbîâli’ye konmuş olan muhalefet kuşunu tutup yolan, pişiren, yiyen ve başka kimseye pay bırakmadan ortadan silip süpüren yalnız bir kişi idi; Cemal Paşa idi.” (Karay 1992: 51)

Cemal Paşa bu görüşmede Refik Halit’e sitemlerde bulunur. Bu sitemin hedefi İttihatçıların hiç sevmeyeceği Refik Halit’in kalemi, üslûbu ve muhalif tavrıdır. Ancak Cemal Paşa muhalif tavrına rağmen, kalem kudreti ve Ziya Gökalp’ın aracılığından dolayı Refik Halit’in İstanbul’da kalmasını sağlar. Bu dönüşten sonra Refik Halit’e zaman zaman yardımlarda da bulunur. Refik Halit daha sonra bu sürgünlüğü de mizahî bakışıyla değerlendirecek ve okuyucunun dikkatini farklı bir noktaya çekecektir. “Bir Keyif de Budur...” (Karay 1939/2: 99-101) adlı yazısında İttihat ve Terakki tarafından sürgüne gönderileceği esnadaki durumunu mizahî bir şekilde anlatır. Muhalifler gün gün toplanırken, o da her an tutuklanma korkusu yaşar. Ancak bu korkuyu yıllar sonra farklı bir çeşniyle hatırlar. “Velinimetim, Sebeb-i Hayatım Cemiyet” (Karay 1939/2: 105-109) yazısında Cemiyet’in kendisini suikastla ortadan kaldırmak veya asmak yerine sürgüne göndererek hayatını iki defa kurtardığını dile getirir. İlkinde gazetelerde yazdığı yazılardan dolayı uğrayacağı suikastlardan sürgünlük sayesinde kurtulur. İkincisinde ise savaş sırasında -askeri aleyhte kışkırtabilir düşüncesiyle- Refik Halit’i askere almazlar. Bu sebeple savaşta ölmekten de kurtulur ve İttihatçılara iki defa minnettar kaldığını söyler.

Refik Halit İstanbul’a döndükten sonra, Ziya Gökalp tarafından *Yeni Mecmua*’ya davet edilir. Bu dönemde Merkez-i Umumî’ye de gidip

gelmeye başlar. “Ortada Kabahatli Yok”, “Sakın Aldanma, İnanma, Kanma!” adlı yazıları İttihatçılardan farklı bir ilgi görmesini sağlar ve etraftan İttihatçı damgası yemesine sebep olur. İttihatçılarla yakınlaşmasını başlangıçta kendisi de sorgular. Beş yıl kendisini süründüren bu insanlar arasında neden kaldığını ise şöyle izah eder: “Hususiyle dün yazılarımdan dolayı beni sürmüşlerdi, bugün; yazılarımdan dolayı tutuyorlardı. İşte onun içindir ki bir tuhaf gurur duyuyor ve işte gene bu düşüncelerdir ki Umumî Merkez kapısından, yarı mahcup, yarı mağrur, birbirine zıt iki his altında daima heyecanlı giriyordum.” (Karay 1992: 35)

Ancak İttihat ve Terakki’yi savaştan sorumlu tutan ve İttihatçı liderlerin kaçışlarını sorgulayan “Efendiler Nereye?” adlı yazısı, onun İttihatçı olduğu yolundaki bu düşünceleri boşa çıkarır. İttihatçılar yüzünden yaşadığı ve beş yıl sonra İstanbul’a dönebildiği bu sürgünlük, Refik Halit’te derin yaralar açmıştır. Hürriyet ve İtilâf’a aktif olarak girmesinin sebebini de bu sürgünlüğe bağlar: “Ben ne şöhret, ne makam hırsı ile fırkacı oldum. Beni Hürriyet ve İtilâf’a sokan Damat Ferit Paşa değildir; aleyhimde sorgusuz cevapsız sürgün kararını verdiği için Talât Paşa’dır, Cemal Paşa’dır!” (Karay 1992: 46)

Refik Halit, içinde yer almakla beraber Hürriyet ve İtilâf Partisi mensuplarının da yanlış uygulamalarını tenkit etmekten geri kalmaz. Çünkü o, kendi ifadesiyle yanlış gördüğü her şeye muhalefet etmeyi görev bilen bir insandır. Bu bakımdan yazılarında zaman zaman muhalif kişiliği üzerinde de durur. Kendisini tarih içinde muhalefet eden tüm ruhlarla bir tutar.⁵

Refik Halit’in Hürriyet ve İtilâf hakkındaki ilk tespiti, bu partinin yekpare bir görünüm arz etmediğidir. Parti, bünyesindekileri ortak fikirler etrafında toplayamamıştır. Onları bir araya toplayan tek nokta, İttihat ve Terakki düşmanlığıdır. Bu partidekilerin de İttihat ve Terakki mensupları gibi komitacı metotlarını bir çözüm olarak görmelerinden rahatsızlık duyan Refik Halit, fikir hürriyeti ve parlamenter Meşrutiyetin yerleşmesi konusunda taviz vermez. Bu sebeple Hürriyet ve İtilâfçılar, İttihatçılar gibi davrandıklarında ve komitacı metotlarla iktidara gelmek hülyasına kapıldıklarında onları da tenkit etmekten kaçınmaz. Hürriyet ve İtilâf’a katıldıktan sonra parti hakkındaki fikirleri de değişir. Onların da çok tenkit ettikleri İttihatçıların tavrını benimsemiş olduklarını üzümlere tespit eder ve bu grubun da kendini iktidar rüyasına kaptırdığını anlar. Refik

⁵ “Metampsikoz” adlı yazısında ruhun bedenden bedene geçişi nazariyesini söz konusu eder ve kendisini her devirde, her şeye muhalif olanların ruhuna bağlar. Kendisi de devrin nüfuzlarıyla hoş geçinip çıkar sağlamak yerine, mücadeleyi tercih etmiş, bu sebeple türlü acılar çekmiştir (Karay 1939/2: 57-62).

Halit, memleketin durumundan İttihat ve Terakki'nin politikalarına alternatif politika üretmeyen Hürriyet ve İtilâf'ı da sorumlu tutar: "Aslında memleketi felâkete, başka başka sebeplerle bu iki parti el değiştire değiştire sürüklemiştir." (Karay 1996: 14)

Refik Halit, Hürriyet ve İtilâf'ı daha sonra böyle tenkit etmekle beraber, partinin çalışmalarında yer almış, hatta Posta Telgraf Umum Müdürü görevini kabul etmiştir.⁶ Bu bakımdan Hürriyet ve İtilâf'a yönelen tenkitlerini aradan geçen zamanın kazandırdığı tecrübelerle, tarihî olayların doğurduğu bazı olumsuz ve ders verici sonuçlara bağlamak gerekir. Bu genel çerçeveden sonra, Refik Halit'in tenkitlerini, devre ve İttihat ve Terakki'ye bakışını şu noktalar etrafında toplayabiliriz:

I-II. Meşrutiyet yahut "II. Devr-i istibdat"

Hürriyet vaadiyle Meşrutiyet'i ilân ettiren İttihat ve Terakki, daha sonraki uygulamalarıyla II. Abdülhamit dönemini aratacak bir istibdat getirmiştir. Bu durum Meşrutiyeti heyecanla karşılayan halkta ve aydınlarda büyük hayal kırıklığına sebep olmuştur. Meşrutiyet sonrasında yaşananları bir bütün olarak değerlendiren Refik Halit, İttihat ve Terakki'yi şöyle tanımlar: "Zaten İttihat ve Terakki idaresi kısaca şudur: Millettin kanını akıtma ve kanını kurutma..." (Karay 1996: 154) Öyle ki zaman içinde İttihat ve Terakki'nin keyfî uygulamaları ve muhalifler karşısındaki tavrı, bu devrin "II. Devr-i istibdat" şeklinde anılmasına sebep olmuştur.

"Göz ile Görünmez, El ile Tutulmaz Bir Kumaş" (Karay 1940/2: 136-140) adlı yazısında Refik Halit, İttihatçıların muhalefet üzerindeki baskısına yer vererek Meşrutiyet öncesinin ve sonrasında farklı olmadığını vurgular. İstibdadı ortadan kaldırmak amacıyla gelen İttihatçıların ülkede hiçbir şeyi değiştirmedini, yeni bir istibdat getirdiğini savunur ve bu yazıyla Meşrutiyet karşısındaki hayal kırıklığını ortaya koyar. İttihat ve Terakki sistemli bir programla yola çıkmamış, Meşrutiyet sonrasında iyi bir idare kuramamıştır. İttihatçılar kendilerine yönelen tenkidin sebep-

⁶ Yakup Kadri bu durum hakkında şunları söyler: "*Posta-Telgraf Nazır veya Umum Müdürü Refik Halit, benim bildiğim Refik Halit olamazdı. Bu yeni durumunu herkesten ziyade kendisinin güllünç bulması gerekirdi. Bir İngiliz yüzbaşısının kurup oynattığı bir kukla hükümette onun ne işi vardı? Ona nasıl bir rol düşebilirdi? O büyük Türk yazarını hangi tesadüfler, kaderin hangi terslikleri dönüp dolaştırıp âkabet birtakım yabancı subayların acayip ve garip oyuncakları arasına sokmuştu.*

Acayip ve garip mi? Hayır; itiraf ederim ki, ben Refik Halit'i bu durumda, beş yıl evvel Pehlivan Kadriler, Refii Cevatlar gibi kimselerle birlikte bir kara tekneye bindirilirken gördüğüm sürgün Refik Halit'ten daha acıklı buluyordum." (Karaosmanoğlu 1969: 83-84).

leri üzerinde düşünmek yerine, muhalifleri susturmayı iktidarda kalmanın bir yolu olarak görmüşlerdir. Refik Halit yazısında fikirlerini kuvvetlendirmek için “Kral Çıplak” meselini anlatır ve İttihat ve Terakki’yle ilgili kıssadan hisse çıkarır: “Bu gözle görünmez, elle tutulmaz matah: bizdeki Meşrutiyet, cırlıçıplak kalan kimse: millet; soyup soğana çeviren serseri dokuyucular da: elmalûm Cemiyet’tir...” (s. 140)

Refik Halit, “İkinci On Temmuz Kadar” (Karay 1940/2: 141-146) adlı yazısında Meşrutiyet’in ikinci yılında İttihatçıların getirdiği idareyi değerlendirir. Bu yazıda İttihat ve Terakki’yi; adaletli bir yönetim kurmadığı, fikir hürriyeti namına bir şey bırakmadığı, muhalifleri -bilhassa da basını- susturduğu, gazeteci cinayetlerini organize ettiği, ehil olmayanları iş başına getirdiği, seçimlerde hile yaptığı, halkın değer ve duygularıyla oynadığı, Trablusgarp’ı göz göre göre kaybettiği, yurttan isyanlar çıkmasına sebep olduğu, devlet işlerinde rüşvetin alıp yürüdüğünü ortaya koyarak tenkit eder. İttihatçıların uyguladığı baskı sebebiyle yeni devri “ikinci devr-i istibdat” şeklinde vasıflandırır. Halk bir istibdattan kurtulmayı beklerken, yeni bir istibdadın esiri olmuştur.

Bu sorunları Refik Halit bizzat kendi hayatında da tecrübe eder. Gazeteci kimliği dolayısıyla basına ve aydınlara uygulanan baskıdan etkilenir. İçerisine hiçbir hareketin katılmadığı fikre yönelen bu baskı, Refik Halit’in en çok şikâyet ettiği noktadır. Gazeteci cinayetleri Refik Halit’e göre İttihatçıların en büyük suçudur. Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey İttihatçılar devrinde öldürülen üç gazetecidir. İttihatçılar bunu muhalefeti susturmanın bir yolu olarak görmüşler ve Zeki Bey’in katilleri yakalandığı halde örtbas edilmiştir. Refik Halit suikastın -gazeteciler başta olmak üzere- muhalifleri susturmak için bir yol olarak kullanılmasını tenkit eder. Bu üç cinayetin failleri o dönemde İttihatçılar tarafından kurtarılmış, ancak daha sonra ilâhi adaletin elinden kurtulmaları mümkün olmamıştır. Bu durum Refik Halit için bir teselli sebebi olur. Aslında Refik Halit de II. Meşrutiyet’i başlangıçta sevinçle karşılar. Ancak İttihatçıların yeni bir istibdat getirdiklerini fark edince muhalif yazılar yazmaya başlar. “Olan Biten İşlere Dair” (Karay 1940/2: 128-131) adlı yazısında, tenkit hürriyetinin olmamasından -gazeteci kimliğiyle- şikâyet eder. Bu şikâyetini kendi hayatından bir örnekle verir:

“... Arkadaşlar geliyor, ‘Canım niçin yazmıyorsun, niye düştüğünü söylemiyorsun, meşhur kelâmdır: Müsâdeme-i efkârdan bârika-i hakikat çıkar?’ diyorlar. Halbuki insaf edin, bizde öyle mi? Müsâdeme-i efkârdan dosdoğru beyne saplanan kocaman bir kurşun çıkıyor. Hatta yan geçmesi, hedefi şaşması, bozuk torpillerimiz gibi çat! deyip ateş almaması ihtimali de yok. Sanki göze görünmez çelikten ray döşenmiş gibi bir kere fırladı mı, devrildin gitti... ‘Âlimsen, fazilsen bize hakikat yolunu göster, zekâ şulenle yo-

lumuzu aydınlat!’ nasihatine kulak verenin âkıbetine ise daha yeni seyirci olduk; elinde fener tutup halka selâmet rehberi olacak sıra hiç değil; zira karanlığa saklananlar aydınlığa nişan atıyorlar, ‘dan!’ dedi mi ne fener, ne fenerci?” (s. 129)

“Teşebbüs-i Şahsî mi? Heyhat!” (Karay 1940/2: 11-15) adlı yazısında Teşebbüs-i Şahsî modasına uyarak ticarete atılan bir arkadaşının durumunu anlatır. Bu arkadaşı II. Meşrutiyet’ten sonra Teşebbüs-i Şahsî fikri gereğince çeşitli işlere atılmış, ancak her başladığı işle ilgili bir yasa çıkarak onu zarara sürüklemiştir. En büyük zorlukları da gazetecilik mesleğinde yaşamıştır. Refik Halit, onun yaşadıklarından yola çıkarak İttihat ve Terakki’nin basına uyguladığı baskıyı söz konusu eder.

“Hürmet Görenler”de (Karay 1939/2: 47-51) bir katilin saygı görmesinden yola çıkarak, İttihatçıların saygı görmesindeki sebebi anlatır. Bahse konu olan katil pek çok suç işlemiş, ancak her defasında beraat etmiştir. Bu durum yazara bir tanıdığıının İttihat ve Terakki hakkında söylediklerini hatırlatır. Bu adam İttihat ve Terakki’nin bir fedai grubunun olduğunu ve gerektiğinde komitacı metotlarına başvurduğunu övgüye değer bularak anlatır. Hatta Hürriyet ve İtilâf’ı fedai grubu olmadığı için tenkit eder. Ancak Mahmut Şevket Paşa öldürülünce aynı adam Hürriyet ve İtilâf’ı över: “-Bravo be, dedi, amma seçme fedaileriniz varmış, işte fırka dediğin böyle olur, gözüme girdiniz!” (s. 48) Ona göre bir fırkanın mutlaka fedailer grubu da olmalıdır. Refik Halit, bilhassa Sinop sürgünlüğü esnasında katillerin gördüğü ilgi ve saygıyı tecrübe etme imkânı bulur. Ancak o, politikada bu tür şeylere baştan beri karşıdır. Politikanın komitacı metotlarıyla ve muhalifler üzerinde baskı kurularak yapılamayacağını her fırsatta savunur. Söylediği bu sebeplerden dolayı Refik Halit, II. Meşrutiyet’i “II. devr-i istibdat” şeklinde adlandırır.

II-Keyfî Uygulamalar

Refik Halit II. Meşrutiyet sonrasındaki keyfî uygulamaları, ehliyet ve liyakat sahibi insanların göreve getirilmemesini tenkit eder. İttihat ve Terakki idareyi ele alır almaz partililik kavramını ön plana çıkarmış ve bütün memleketi kucaklamak yerine insanları muhalif ve taraftar diye sınıflandırmış, iş başına sırf kendi taraftarı olması yüzünden yetersiz insanları getirme yoluna gitmiştir. Bunu da en doğal bir hak kabul etmiştir. Refik Halit bu noktada en çok “tensikat” meselesini tenkit eder. “Kabineden Şikâyet” (Karay 1940/2: 115-118) adlı yazısında bu meseleyi ele alır. İttihatçılar Meşrutiyet sonrasında “tensikat” adı altında kendilerinden olmayanları işten uzaklaştırmışlar, bu da devlet işlerinin aksamasına sebep olmuştur: “Tensikat diye şu fena, bu fena birer birer tutup birçok kişiyi attılar, halbuki biraz sonra yenilerin kifayetsizliği görüldü, ihtiyaç baş gösterdi; gizliden gizliye tekrar almaya başladılar!” (s. 117) Dolayısıyla

sıyla bu durum toplumsal adaleti ve kamu vicdanını yaralayan sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Refik Halit, politikada en temel kavram olarak “adalet”i tanıır. Bir hükümetin başarıya ulaşabilmesi için bu kavramı yerleştirmesi gerektiğine inanır. “Ricale, Mesnet ve Munsabba Dair...” (Karay 1940/2: 101-104) yazısında mevcut hükümetten şikâyet eder. Yazının özü şudur: Hükümet devleti hukuk ve adaletle idare etmek yerine, “cebir ve kuvvetle sevk ve idare” (s. 101) etmeye çalışmaktadır. Halbuki politikanın kendine göre kuralları vardır: “Hülâsa, bu siyaset çarkını keyfine giden, canı isteyen, önüne gelen lâterna çevirir gibi çeviremez, çevirirse de halkın neş'esini getiremez.” (s. 102) Refik Halit'e göre, devlet görevleri bir emanettir. Bu emanet ehliyet ve liyakat sahibi insanlara verilmeli ve emaneti alanlar sorumluluklarını bilmeli, hata yaptıkları zaman da cezalandırılmalıdır.

“İş Başındakiler”de (Karay 1939/1: 99-104) Anadolu'da karşılaştığı yöneticileri anlatır. Refik Halit burada devletin en büyük sorunlarından biri hâline gelen memuriyet meselesine göndermelerde bulunur. Memurlar halkın ihtiyaçlarını doğru tespit etmekten uzak, kendi dünyalarında, kendi meseleleriyle meşgul insanlardır. İş yapmak isteyenler de birer vesileyle görevden alınmaktadır. Buradaki memurların hepsi de farklı mizaçtadır. Bunlar arasında iki de İttihatçı vardır. İlki İttihatçıların komitacılık zihniyetine sahip, üzerinde dört silâh taşıyan biridir. Her fırsatta elini ana çözüm olarak gördüğü silâhına götürür. Tek icraatı İttihat kulübünü tekrar açtırmak olur. Valilikle başka bir yere gidince halk derin bir nefes alır. Diğeri ise İttihatçılara küskündür. İleri gelen İttihatçıların sözünü dinlemediğinden bahseder. Söz arasında ön planda gelen İttihatçıların adlarını sık sık anar. Onlara kırgın olduğunu dile getirirken, arka planda kendi değerinin bilinmediğini vurgular. Ancak bu iki memur bulunduğu yerin ihtiyacını düşünmek yerine, kendi arzularına göre yaşama yoluna gider. Her iki memur da aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin yanlış seçimlerini ortaya koymaktadır.

“Meşrutiyetperver Çinlilere Nasihat” (Karay 1940/2: 91-94) adlı yazısında Refik Halit, Meşrutiyetle ilgili tecrübelerini ortaya koyar. Meşrutiyeti getirmek için ayaklanan Çinlilere nasihatlerini sıralar. Bu nasihatler aslında yazarın İttihat ve Terakki'ye yönelen tenkitleri etrafında toplanır. Refik Halit'in bu yazısını “Bugünün Ricaline On İki Ögüt” (Karay 1940/2: 147-151) adlı yazıyla bir arada değerlendirmek uygun olacaktır. Çünkü ileri sürdüğü fikirlerde ortaklık göze çarpmaktadır. Meşrutiyet'le aydınlarda ve halkta heyecan uyandıran İttihat ve Terakki, daha sonraki uygulamalarıyla büyük hayal kırıklığına sebep olmuştur. Refik Halit bu hayal kırıklığı üzerinde durur ve İttihatçılar'a şu tavsiyelerde bulunur:

1-Ehil olmayanlar işbaşına getirilmemeli, sırf ihvandan diye insanlara rütbe verilmemelidir.

2-Hesap verilecek makam millettir. Onu baskı altında tutmak çözüm değildir. Muhaliflere tehditten vazgeçilmelidir. Bu sebeple: “Muhalefetin katili değil muhibbi olun.” diye seslenir.

3-Kanunu korumak askere değil, sivillere emanet edilmelidir. Devlet yönetimi askerlere bırakılmamalıdır.

4-İane toplanmamasını ve tensikat yapılmamasını, imtiyazların taraftarlara peşkeş çekilmemesini ve hükümeti kurtarmak pahasına vatan toprağının parçalanmasına göz yumulmamasını tavsiye eder.

5-Gereksiz harcamalardan kaçınılmalı, devlet harcamaları mutlaka gerekli yerlere yapılmalıdır.

6-Memleketin her yeri eşit tutulmalıdır. (Selânik şehri Meşrutiyet’in ilânında önemli rol oynamış, bu sebeple “Mehd-i hürriyet” adıyla anılmıştır. Refik Halit bu duruma bir gönderme yapar.)

7-Refik Halit politikada her devirde geçerli olacak bir noktaya da işaret eder: İnsanlara birdenbire para ve mevki verilmemelidir. Bu durum onların kendi kendilerini kaybetmelerine sebep olur: “Hırkaya alışanlara birden frak giydirmeyiniz, gülünç olur.”

8-Adalet için gereken fedakârlık yapılmalı ve adalet bütün kurumlarıyla tesis edilmelidir.

9-Dış siyasette ince bir politika izlemelerini tavsiye eder. Bunun için de bir atasözünden yararlanır: “Denize düşseniz yılanı sarılın, kurtulursunuz: Sarılmazsanız; boğulursunuz.”

10-Meclis-i Mebusan’da mebuslar belli bir terbiye dairesinde hareket etmelidir. Çünkü burası memleketin bir özü niteliğindedir.⁷ Refik Halit diğer yazılarında da siyasetin ve siyasetçilerin seviyesinin halkı nasıl etkilediğini ortaya koymuştur.

11-İki gruba güven olmamalıdır: Damarlarındaki son kanı feda edeceklerine dair telgraf çeken fedailere ve ikbal peşindekilere... Her iki grup da politikamın ve politikacının en tehlikeli uzvudur.

Refik Halit’in bu iki yazısı bize bir gerçeği daha hatırlatmaktadır. İş başına gelen siyasî partiler, taraftarlarından çok muhaliflerin sesine kulak vermeli, getirdikleri idarenin onlar üzerindeki tesirine dikkat etmelidir. Bu bakımdan İttihatçılarla ve devirle ilgili yazılarında Refik Halit’in, halkın ve siyasetin dilini çözdüğünü görüyoruz.

---

⁷ Bu konu için ayrıca bk. (Polat 2000: 7-88).

“Gayet Meraklı Bir Serencam” (Karay 1940/2: 152-157) adlı yazısında Refik Halit, yine sembollerle konuşur. Bu yazı da İttihatçılara yönelen bütün tenkitlerini toplayan bir yazıdır. Sultan Abdülhamit'ten devralınan mirası çok çabuk tüketen İttihatçıları tenkit eder. Sarhoş bir vaziyette tesadüf ettiği cemiyetin manevî şahsıyla sohbet eder ve onun anlatıklarından değişen zamanı görür. Bir dönem hürmet, saygı ve ilgi gören cemiyet şimdi eski günlere hasret çekmektedir. Refik Halit bunu İttihatçıların devraldığı mirası çabuk tüketmesine bağlar ve amansız muhalif tavrıyla hepsinin ademe gitmesi temennisiyle yazısını bitirir.

III-Politik Hâdiseler Ortasında Kaybolan Değerler

Refik Halit, Meşrutiyet'in heyecanlı havası içinde kaybolan değerleri de sorgular. Fikrin ortadan kalkışı, bazı temel değerlerin sloganlar etrafında toplanması, içi boş kavramların birtakım parlak kelimelerle süslenerek toplumu yönlendirmesi Refik Halit'i rahatsız eder. Çünkü o, bu manzaradan olumlu bir sonucun çıkmayacağını tespit eder. Her kesimden insanın politikayı hayatının merkezine yerleştirmesinden de rahatsızdır. Politikayla ilgili meseleler sıradan insanın günlük hayatına bile tesir etmiştir. Böyle bir ortamda siyasetin de, siyasetçinin de saygınlığı kalmamıştır.

“Ago Paşa'nın Hatıratı” (Karay 1939/1: 7-20) adlı yazısında Tanzimat'tan itibaren değişen değerleri, muhalif ve taraftarların kullandığı sloganlar etrafında bir hikâye çeşnisi içinde verir. Ago Paşa'yı akrabasından birinin Afrika'dan getirilmiş papağanı şeklinde tanıtır. “Ago Paşa Senegalli bir kuş, bir zeki papağandır.” (s. 7) ve “Paşalığı sırf lâfzî, iradesiz ve fermansızdır.” (s. 7) Refik Halit II. Meşrutiyet sonrasında ön planda gelen isimlerin hatıralarını yazmasına bir göndermede bulunur. Onlar için hatırat kendini savunma ve aklama aracı hâline gelmiştir. Bu sebeple Ago Paşa'ya da hatıralarını yazmasını tavsiye eder. Hatta bunun için gönüllü kâtipliğini de yapacaktır. Ago bunu kabul eder ve: “Hususî kâtibine notlarını yazdıran bir sâbık devlet adamı gibi azametli, edalı bir tavır” (s. 8) alır.

Ago Paşa Afrika'dan getirildikten sonra, bir kuşbaz dükkânına satılır. Burada ve bulunduğu diğer yerlerde etraftan duyduğu sözleri tekrar eder. Bu sözler kısa olmakla beraber arka planda bir siyasî tavır veya durumu ve devrin panoramasını ifade eder niteliktedir. Hepsi de geçici birer moda hâlinindedir. Kısa zamanda eskimekte, bir dönem ikbal kapılarını açarken, bir başka dönem gelip şartlar değişince cezalandırılma sebebi olmaktadır. Refik Halit bu yazısında devrin değerlerinin sembol ve sloganlar arkasında nasıl kaybolduğunu vurgular. Toplumsa düşünmeyen ve düşünceleri doğrultusunda konuşmayan, ancak kendisine öğretilenleri tekrarlayan bir papağana dönmüştür. O âdeta hazır sloganların peşinde

koşmakta, değişen devirlere göre tavır almakta, bu sloganlar yüzünden aldığı ödül ve cezalarla hayatını devam ettirmektedir. Bu durum hakikî mânâda fikrin kaybolduğunu, her şeyin sloganlar etrafında toplandığını ortaya koymaktadır. Ago, burada günlük hâdiselerin tesiriyle her dönem değişen ve kendisine öğretilen sloganları ezberleyen ve ezberlediklerinin ne mânâyâ geldiğini düşünmeden sadece tekrarlayan toplumu temsil etmektedir.

“Devenin Derdi”nde (Karay 1940/1: 82-87) bu defa bir devenin ağzından Meşrutiyet’e yönelik tenkitlerini dile getirir. Değişen değerleri bir devenin yaşadıkları üzerinden sembolleştirerek verir. Deve İttihatçıların getirdiği idareden şikâyetçidir. Kendisinin de hemcinsleriyle beraber Meşrutiyet günlerinde eski kıymetini kaybettiğini vurgular. Eskiden “sürre alayı”nda görev alan ve bu sebeple halk arasında apayrı bir saygınlığı olan develerin sırtına Meşrutiyet günlerinde “rey sandığı” konulmuştur. Rey sandığı deveye ağır gelir. İçinde helâl mal olmadığından ağır geldiğini düşünür: “Dediğim birer birer çıktı; her intihapta sopa, sille ve hile ile halktan alınan pusulalar sırtımıza yerleştirildi, sahte bir neşe ve soğuk bir azamet içinde zurna sesleri ve davul patırtılarına karışmış olan sokaklarda gezdirildi, tozduruldu...” (s. 84-85) Refik Halit, böylece İttihat ve Terakki’ye izafe edilen seçim hilelerine bir gönderme yapar. Bu işte kullanıldıkları için, halk arasında develerin saygınlığı gitgide azalır. Niyazi Bey’in -önce İstanbul’da heyecanla karşılanan, sonra unutulup bir köşeye atılan- geyiği gibi deve de İttihatçıları hatırlatan bir sembol olur. Refik Halit burada İttihatçıların muhalifler karşısındaki tavrına tekrar bir gönderme yapar. Develerin İttihatçılardan “mutî ve halim” tavırları dolayısıyla ilgi gördüğünü söyler: “İttihat Merkezi nedense halim, mutî, sessiz ve itiraz ve tenkidi sevmeyen olduğumuz için mi, nedir, bizleri, develeri kendi efradı, kendi ihvanı addeder, bütün siyasî nümayişlerinde bizi kullanırdı.” (s. 86) Sözüyle İttihatçıların muhalifleri ve muhalefeti sevmeyişini bir kez daha vurgular. Harp zamanı develer bu defa cephelere gönderilir. Harpte de türlü eziyetler görürler. Yazının kahramanı deve en son bir devenin rakı-şarap ilânı için kullanıldığını görünce, aklı başından gider. Kendi cinsinin bütün saygınlığını kaybettiğini düşünür. Sahibinin elinden kurtularak kendini kırlara atar. Refik Halit, II. Meşrutiyet sonrasında insanımızın yaşadığı macerayı devenin lisanından böyle verir. Yazısını kendi hallerine tercüman olan ve dertlerini ifade eden deveye minnetle bitirir: “Meğerse develerin derdi ne kadar da bizimkine müşabihmiş! Develerle ne kadar da turhalli, bir halli imişiz! Vah hepimize, develere ve bizlere!” (s. 86-87)

“Bilmece Bildirmece”de (Karay 1940/2: 16-18) bilmecelerin o devirde kimi karşıladığını ortaya koyar. Siyaset ve siyasetçiler halk nazarında değerini yitirmiştir. Bu sebeple bilmeceler çeşitli benzetme yönle-

riyle artık devrin ünlü siyasî simalarını ve siyasetle ilgili meselelerini karşılar hâle gelmiştir. Bunlardan ikisi şöyledir: “Alçacık dal, yemesi bal.” (Çilek-Âyân tahsisatı) “Bir oğlum var, yüzü deriden, kulakları demirden.” (Def-Kabine)

Refik Halit siyasetin her kesimden insanı etki altına almasından şikâyetçidir. II. Meşrutiyet’le beraber başta İstanbul olmak üzere, bütün memleket bir politika kazanı hâline gelmiştir. “Bıktık Bu Politikadan” (Karay 1940/2: 51-54) adlı yazısında bir arkadaşının anlattıklarından yola çıkarak politikanın her yaştan insanın günlük hayatına nasıl tesir ettiğini ortaya koyar. Günlük hayatta bile söylenen her sözün arasına politik hâdiseler karıştırılmaktadır. Refik Halit, arkadaşının verdiği örneklerle, politikanın ve politikacının halk arasındaki saygınlığının gitgide azaldığını ortaya koyar. Artık politika ile ilgili her konu hayatın içine girmiş, politikadaki yozlaşmışlık herkesin ağızına sakız olmuştur. Refik Halit günlük hayattan politikaya bolca göndermede bulunur: “Biraz hiddetlendiniz mi, garip garip tevcihler: -Mebus mu acaba?... Ayağınız kayıp düştünüz mü, halkta bir kahkaha: -Ey... Kabine bile düşüyor; hiç insan düşmez mi?” (s. 52-53) Arkadaşı eve suratı asık geldiğini görünce, kendisini eskiden “Karadeniz’de gemilerin mi battı?” diye karşılayan eşinin: “-A! Bey nedir bu çehren? Nazırsın da kabinen mi düştü, yoksa mebusun da Dahiliye Nazırı bir kabalık mı etti?” (s. 54) diye karşıladığını söyler. Böylece politikanın günlük hayata nasıl etki ettiğini, bu etkinin arka planında değerlerin nasıl kaybolduğunu ortaya koyar.

IV-I. Dünya Savaşı Etrafında

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girişi bir olubittiye getirilmiştir. Bir devletin herhangi bir savaşa bu şekilde girmesi, aslında savaşın nasıl sonuçlanacağı konusunda ipucu verir niteliktedir. Refik Halit, İttihatçıların en büyük suçunun ülkeyi peş peşe girilen savaşlar sebebiyle parçalanmaya götürmek olduğu fikrindedir. Özellikle I. Dünya Savaşı’nı “tarhimizin en büyük felâketi” (Karay 1996: 12) ve “millî suç” (Karay 1996: 256) olarak görür. Ancak bu savaşın failleri ceza görmemiş, hiçbiri sorumluluğunu üstlenmemiştir. Refik Halit savaş sonunda İttihatçıların hesap vermeden kaçışlarını sorgular. Bir dönem savaş çılgınlıkları atanların ve İttihatçıların her yaptığına alkış tutanların da bu kaçıştan sonra ağız değiştirmelerini tenkit eder. İttihatçıların kaçışından sonra kurulan İzzet Paşa kabinesinden, yönetimin tekrar İttihatçılara verilmesi sebebiyle rahatsız olur. Ülkenin dağılmasına sebep olan zümre, hiçbir şey olmamış gibi tekrar iş başındadır. Refik Halit, geri kalan İttihatçıların ceza görmek yerine mevkilerini korumalarına bir mânâ vermez.

“Efendiler Nereye” (Karay 1941: 56-58) adlı yazısı İttihatçılara çok ağır tenkitlerin yöneltildiği yazılardan biridir. Refik Halit yazısının başında: “Ziyafet bitti, fakat ağzınızı silmeden, elinizi yıkamadan, bir de acı kahvemizi içmeden efendiler nereye?...” (s. 56) diye sorar. Ardından İttihatçıları yaz başında çıkan ve kan emen tahtakurularına, dağ başlarında köpeksiz sürülere saldıran aç kurtlara, kedisiz evlere dadanan farelere, dul annesinin dünyalığına göz dikmiş hayırsız evlâtlara benzetir. İttihatçılar yeterince zarar verdikten, memleketi düşmanlarla doldurduktan sonra kaçma yolunu seçmişlerdir. Refik Halit getirdikleri baskı idaresini tekrar söz konusu eder, onları eski zorbalarla kıyaslar ve istibdatta hepsine üstün bulur. Öyle ki İttihatçıların zulmünden payını almamış imparatorluğun tek bir ferdi bile yoktur. İmparatorluk insanını kendi boş ve hesapsız hevesleri, hülyaları ve hırsları uğruna cepheden cepheye süren İttihatçılar, şimdi kaçma yolunu seçmişlerdir. İttihatçıların bir özelliği de birdenbire ehliyetsiz ve liyakatsiz insanları çok yüksek mevkilere getirmeleridir. Devlet işlerini sırf İttihatçı diye ehil olmayan ellere teslim etmişler, halktaki adalet duygusunun yaralanmasına sebep olmuşlardır. Bu ortam içinde hem kendileri yolsuzluklarla zenginleşmiş hem de etraflarında bir türedi zenginler grubu oluşturmuşlardır. Bu kadar suça rağmen yargılanıp ceza görmeden kaçmışlardır. Refik Halit yazının sonunda onları yargılamadığı ve gitmelerine göz yumduğu için halkı da sorumlu tutar ve bir gün İttihatçıların yurda dönmesi durumunda aynı manzaranın tekrar edeceğini, hesap sormayan halkın da buna müstahak olduğunu vurgular: “-Ölümlerden ölüm beğen! demek artık hakkınızdır. Lâyîğımız olan paşalar! Topumuzun başını bir kılıçta çıkarmadan nereye?” (s. 58)

“Sakin Aldanma, İnanma, Kanma” (Karay 1941: 59-61) adlı yazısında Meşrutiyet sonrasındaki politikacılara güvensizliğini ortaya koyar ve halkı uyarır. İttihatçılar farklı vaadlerle başa geçmişler, ancak istibdat rejimini aratacak bir idare kurmuşlar ve ülkeyi parçalanmaya götürmüşlerdir. Refik Halit bizde politikanın şahsî çıkarlar adına yapıldığını, idareyi ele alan herkesin ülkeyi kendi mülkü gibi gördüğünü ve halkın aldatıldığını vurgular. Bu sebeple İttihatçılar yerine kurulacak olan yeni hükümete de güvenilmemesi gerektiğini ortaya koyar. İttihatçılar adına halkı uyutan yazarları da tenkit eder. Onlar için iktidar veya muhalefet kavramları yoktur. Ülkeyle ilgili her felâket, bu yazarlara yeni geçim kapısı açmaktadır. Refik Halit aydın sorumluluğuna yakışmayan bu tavrı kınar ve yazının sonunda yine halkı politikacılara karşı uyarır: “Gözünü aç, ayağını tetik at, yine aldanma, inanma, kanma!” (s. 61)

“Ortada Kabahatli Yok” (Karay 1941: 62-66) adlı yazısında önce savaşa girişi alkışlayarak teşvik eden, ardından sulh taraftarıymış gibi her türlü yükümlülüğü reddedenleri eleştirir. I. Dünya Savaşı’na girişte Alman tesiri ve heveslerinin etkili olduğunu vurgular. Ancak harbe girişi

destekleyenler, ortaya çıkan sonuç üzerine karşıymış gibi bir tavır sergilemektedirler. Refik Halit herkesin birdenbire Alman aleyhtarı olmasını ve sergiledikleri tavır değişimini şaşkınlıkla karşılar. O halde bu konuda tek suçlu benim diyerek yine mizahî bir bakış açısıyla konuyu ele alır: “Âlem yine ol âlem, devran yine ol devran! Ortada kabahatliye benzer kimse yok, herkes sulhçu, herkes kahraman-ı hürriyet yerine şimdi kahraman-ı sulh namzedi... Galiba bu muharebeye ben sebep oldum, ben istedim, memleketi ben batırdım!” (s. 66)

“Doğrusunu Benden Dinleyin” (Karay 1941: 67-69) adlı yazısı da İttihatçılara ağır tenkitler yönelttiği bir başka yazıdır. Bu yazıda İttihatçılar’ı baskı ve zulüm dolu bir idare getirmekle suçlar. Bu grubun ancak böyle bir ortamda iktidar olabileceğini vurgular. Halkın, yaptıklarına rağmen İttihatçılara karşı gösterdiği sabrı da şaşkınlıkla karşılar. I. Dünya Savaşı’ndan sonra herkes savaşın sorumlularının ceza göreceğini beklerken, onlar rahatlıkla kaçmışlardır. Refik Halit paşalar gidince ağız değiştirmiş gibi davrananların yeni bir fırsat beklediğini ve arka planda İttihatçı dalkavukluğunun devam ettiğini vurgular. Ona göre Hürriyet ve İtilâf’a muhalefet edenler de İttihat ve Terakki’nin eski sempatanlarıdır. Refik Halit bu zümrenin iyi veya kötü her şeye İttihatçılık adına muhalefet edeceğini söyler.

“Tedkik-i Seyyat”ta (Karay 1941/2: 77-81) yine devrin panoramasını verecek iki hikâye anlatır. Birincisinde güçlü olanın her suçtan kurtulduğunu, ceza görmediğini vurgular. Bunu hayvanlar arasında geçen bir masalla verir. İkinci hikâyede harbin sorumlusunu arar. Bu hikâyede harbin sorumlusunun bulunması için bir meclis toplanır ve yargılamaları yapar. Ancak herkes suçu başkasına atar ve kendini öyle bir savunur ki onları da cezalandırmak mümkün olmaz. Mebusların savunması da devrin portresini vermesi açısından hayli ilginçtir. Savaş halk için açlık, yokluk, ölüm mânâsına gelirken, siyasetçiler ve onlara yakın olanlar için servet, şöhret ve para kazanma vesilesi olmuştur:

“-Bu muharebe bir piyango idi: Bizim meclise isabet etti. Biz onun sayesinde kılığı kıyafeti düzelttik, çullandık, adama döndük, o sayede karnımız yemek, cebimiz para, gözümüz kadın gördü. Bize ne? Biz bir nev’i memur sayılırdık, ‘bütüin milleti nehb ü katl ve gârete meclis-i vükelâ memurdur’ diye bir kanun bile teklif etseler kabul ederdik... Mebusları hareketlerinden dolayı tecziyeye dair kanunda bir sarahat var mı?” (s. 80)

Böylece asıl suçlular beraat eder. Ancak, açlık sebebiyle Bahriye ekmeğinden bir lokma çalan suçlu bulunur. Refik Halit İttihatçıların yargılanmasının bir sonuç doğurmayacağını, asıl suçluların kendilerini kurta-

racağını söyler. Bu konudaki ümitsizliğini: “Acaba bu zamanın tedkik-i seyyiatı da böyle mi yapılacak?” (s. 81) sorusunu sorarak ortaya koyar.

V-Harp Zenginleri

Refik Halit, İttihatçıların sağlam bir ekonomik programlarının olmadığını tespit eder.⁸ I. Dünya Savaşı yıllarında harp zenginlerinin doğuşuna bir sebep de bu durumdur. “Senede Binbir Vergi”de (Karay 1940/2: 23-27) Meşrutiyet sonrasında getirilen yeni vergileri mizahî bir üslûpla eleştirir. Bütçe açığı yüzünden o kadar çok vergi konulmaktadır ki, halk bunların adlarını unutmamak için, âdeta deftere yazacak hâle gelmiştir. Bütçe açığı devam ederse, Refik Halit de yeni vergiler önerir ve bunları şöyle sıralar: “Saati yirmi paradan sekiz saat uyku vergisi. Açık pencereden yarım saat temiz hava alma vergisi. Dört kap yemeğin üçer paradan vergisi. Mebusan’da dört saat muhalefet etme vergisi...” (s. 27)

Refik Halit’in tenkitlerinden en çok harp zenginleri nasibini alır. Ekonomi konusunda bir programı olmayan İttihat ve Terakki mensupları, I. Dünya Savaşı sırasında millî bir sermaye oluşturmak adına bazı tüccarları desteklemişlerdir. Ancak zaman içinde bu konuda suiistimaller doğmuş, taraftarlar korunup kollanmış, böylece haksız yoldan servet edinen bir harp zengini zümresi oluşmuştur. Refik Halit harp zenginlerini yargı-larken İttihatçıları onlara hazırladıkları ortam yüzünden sorumlu tutar. Bir tarafta açlık ve sefaletten acı çeken insanlar, diğer yanda ise lüks içinde yaşayan harp zenginleri vardır. İstanbul bu dönemde harp zenginleri yüzünden bir rezalet ve sefahat sahnesi hâlini alır. Refik Halit özellikle bunlara göz yumduğu, harp zenginlerini koruduğu için Talat Paşa’yı sorumlu tutar. (Karay 1996: 292) *Yeni Mecmua*’da çıkan “Harp Zengini” adlı yazısında, türedi harp zenginlerine sert tenkitler yöneltir. Talât Paşa, onu harp zenginleri hakkında yazdığı bu yazıdan dolayı tekrar sürgüne gönderme girişiminde bulunmuş, ancak bu durum Ziya Gökalp tarafından önlenmiştir. Refik Halit yazısında harp zenginlerini memleketin kanını emen, buna rağmen hiçbir faydası dokunmayan bir mahlûk şeklinde tasvir eder:

“... Hani bir başka ağacın dalında, bir başka hayvanın sırtında büyüyüp yaşayan zararlı fidanlar, böcekler vardır, asıl bedeni gündün güne zaafa düşürüp gürleşirler, harp zenginlerinin ticareti böyle... Kuvveti topraktan değil, benim sırtımdan çekiyor; havanın feyzini değil, benim iliğimi emiyor; yağmur suyuyla değil, gözyaşıyla yetişiyor... Firenginin ilâcı civa, uyuzun kükürt olduğu gibi bununki de sulh... Bu derdi harp doğurdu, müsalâha öldüre-

⁸ Bu konu için bk. (Paçacıoğlu 2000: 185-197).

*cek, kan denizinde türeyip dal kol salan bu ahtapot sulhün temiz havasına çıkınca boğulacak, o zamana kadar tahammül; başka çare görmüyorum; meclislerden, nizamlardan fayda ummuyorum...”*⁹

Refik Halit, *İstanbul'un Bir Yüzü* (Karay 1939/4)¹⁰ romanında harp zenginlerini daha geniş bir şekilde ele alır. Romanın anlatıcı kahramanı İsmet de harp esnasında İzmir'deki üzüm ve incir tüccarlarının iltifatı ve “valinin bir satırlık müsaadesiyle” bir servet sahibi olmuştur. İsmet, çocukluğunda Fikri Paşa konağından tanıdığı Kâni'yle harp esnasında tekrar karşılaşır. Kâni de artık devrin ileri gelen harp zenginleri arasındadır. Ünlü bir isimle ticarete atılmış, küçük bir servet yapmış, ardından gerisi gelmiştir. İsmet zenginliğin ona farklı bir hava getirdiğini tespit eder. Kendisi gibi bir dönem Fikri Paşa konağına sığınmış olan Kâni'nin ağzından “havale, bono, taksit, ciro gibi kelimeler (i) ve yüksek rakamlar (ı)” (s. 34) düşürmediğine tanık olur. İsmet ayrıca İstanbul'da harp zenginlerinin halk tarafından sevilmediğini ve her fırsatta tenkit edildiklerini gözlemler. Kâni, halkın bu bakışından rahatsız olduğunu dile getirir ve yorumlarını haksız bulur:

“... Türedi zenginliğinin envânı görmüş geçirmiş ve hepsine tahammül etmiş olan bu memleket, şaşıyorum neden bizimle uğraşılıyor, bizimle didişiyor, yalnız bizi görüp bizi söylüyor... Hem kaç kişiyiz kuzum? Sekizi, onu geçmez... Amma yeni zenginler parayı israf ediyorlarmış, sefahat yapıyorlarmış, vur patlasın, çal oynasın yiyorlarmış. Acaba bunu diyenlerden hangisine şöyle bir piyango çıksa ömrünü hayrata, hasenata, namaza, niyaza hasredip dünyadan elini, eteğini çeker, hangisi?” (s. 33)

Bu sözler, Kâni'nin haksız yoldan elde ettiği serveti nasıl benimseyemediğini ortaya koymaktadır. İsmet, Kâni'nin daveti üzerine evine gittiğinde, o devirdeki başka harp zenginleriyle karşılaşır. Hepsi de tesadüflerin sevkiyle servet sahibi olmuş, memleketin meselelerine uzak, kendi dünyalarında yaşayan, yaptıkları vurgunların üstünde rahatça oturan insanlardır. Bu vurgunlar sayesinde, sosyal mevkileri birdenbire şaşırtıcı şekilde değişmiştir. Harp zenginlerinin o gece yaşadığı rezalet ve sefahat, İsmet'in eski zaman davetlerini özlemesine sebep olur. İsmet, Şayan'ı görmek için Kâni'nin Büyükkada'daki evine gider. Burada tanıdığı insanlar ve karşılaştığı manzaradan da şaşkına döner. Kâni ona yine memleketteki açlık, sefalet ve perişanlıktan şikâyet eder ve sıkıldığı için kışı Avrupa'da geçirmeyi düşündüğünü söyler. Eşi Şayan ve kızı da onunla aynı

⁹ *Yeni Mecmua*, 2 Mayıs 1918, s. 302.

¹⁰ Romanın daha geniş tahlili için bk. 1- Aktaş 2004. 2- Koç 2005: 417-420. 3- Koç 2010: 187-191.

fikirdedir. Kâni'nin şikâyetleri, İsmet'e onun eski perişan hâlini düşündürür. İsmet devrin nasıl değiştiğini ve bu değişim esnasında insanın nasıl bozulduğunu Kâni'nin bu sözleri ve tavırları sayesinde bir kez daha anlama imkânı bulur. Onlar üzerinden devri yargılar ve mahkûm eder. (s. 161-162) Refik Halit, harp zenginlerinin temel insanî değerlerden uzak, israf, gösteriş ve şuarsuzluk içindeki hayatlarını ve vatanın yaşadığı tehlikelere son derece kayıtsız tavırlarını farklı tipler üzerinden romanına taşımıştır.

Refik Halit "Canlı Vesikalar" (Karay 1939/2: 52-56) adlı yazısında, tanıdığı bazı simalardan bahseder. Bunlar genelde çeşitli sebeplerle varlıktan yokluğa düşmüş insanlardır. Refik Halit onların durumunu birer ibret vesikası hâlinde okuyucuya sunar. Her birinin kendine göre bir hikâyesi vardır. Bunlardan biri, Meşrutiyet zengindir. Bu adam Meşrutiyet günlerinde birdenbire zengin olur ve bol para sarf etmeye başlar. Bütün yaşantısı değişir ve üzerine şımarık bir zengin tavrı gelir. Etraftan bakanlar, onun refahının ömür boyu devam edeceğini zannederler. Ancak bu adam -bolluk günlerinde para tutmadığı için- nasıl birdenbire zengin olmuşsa, harp ihtikârı sona erince yine aynı şekilde sefaletе düşmüştür.

Refik Halit "Bir Guguklu Saatin Azizliği" (Karay 1940/1: 7-11) adlı yazısında, katıldığı bir toplantıyı anlatır. Bu toplantı âdeta II. Meşrutiyet sonrasının portreler galerisidir. Katılanların çoğu İttihatçılar sayesinde nüfuz ve servet edinmiş harp zenginleri zümresine mensuptur. Salonunda asılı guguklu saat ise, davetlilerin yalanlarıyla eğlenmek konusunda kendini yükümlü hissetmekte, söylenen her yalan sözü takiben kurulmuş gibi ötmektedir. Onun azizliğinden en çok türedi harp zenginleri nasibini alır. Salondakilerin yüzünde mesut bir tebessüm vardır. Sohbet; moda, Avrupa, yaz eğlenceleri, baharla beraber çıkılacak seyahat planları etrafında dönmektedir. Davetliler arasındaki müflis bir harp zengini sekiz bin lira zarar ettiğinden bahsetmekte, sigorta parası için yalısını yakan bir başka harp zengininin eşi Nis'te tutacakları villâyı anlatmakta, zengin dalkavuşu bir muharrir kitabının ne kadar ilgi gördüğünden bahsetmekte, bir nüfuzlu zat ise eline fırsat geçse memleketin bütün sorunlarını dört kanun, dört nizamname ile düzeltereğinden bahsetmektedir. Hepsi de durumlarını olduğundan farklı gösterme telâşındadırlar. Guguklu saat ise her yalanın ardından ötmekle görevli gibi, söylenenleri istihza ile karşılamaktadır. Bu sebeple Refik Halit, "onun bir makineden ibaret olmayıp ayrıca bir ruha, bir zekâ ve bir ilme de mâlik olduğuna gittikçe inanmaya" (s. 8) başlar. Burada Guguklu saat, türedi zenginlerin ve onların etrafında yaşayan dalkavukların yalanlarıyla eğlenen bir sembol görevi görmektedir.

"Bir İstanbullunun Yirmi Dört Saati II: Bir Hanımın Ruznâmesi" (Karay 1940/1: 18-23) adlı yazısında bir kadının hat komiserliği yapan ve

bu göreviyle İttihatçılar sayesinde zengin olan bir adamın eşine haset ve gıpta ile bakışını anlatır. Kadın, harp bitince türedi zenginlerin eski sefaletlerine tekrar döneceklerini düşünmüş, onların bu durumdan da kurtulduğuna tanık olunca beklentisinin gerçek olmadığını görmüştür. Refik Halit onun bakışıyla harp zenginlerinin durumunu ortaya koyar.

“Bir İstanbullunun Yirmi Dört Saati IV: Müflis Bir Harp Zengininin Ruznâmesi” (Karay 1940/1: 29-34) adlı yazısında ise, bir harp zengininin eski günlere duyduğu özlem anlatılır. Harbin bitişi onun için de tekrar eski günlerin yokluğuna dönmek anlamına gelmiştir. Harp zengini önce durumuna isyan eder. Memlekette harp hâlâ devam etmekteyken, işlerinin eskisi gibi yürümemesinden şikâyetçidir. İşlerinin bozulmasıyla beraber bütün yaşam şekli değişmiş, tekrar eskiye dönmüştür. Sofrasında ağırladığı şair bile devir değişince tutum değiştirmiş, harp zenginleri aleyhinde yazılar yazmaktadır. Harp zengini evinde kurulan eski sofraları özlemle hatırlar. Tekrar eski günlere, altı sene önceki hayatına dönmek, bu eski harp zengini için büyük ızdıraptır.

Refik Halit yazılarında harp zenginlerini farklı tipler ve meseleler üzerinden bu şekilde canlandırır.

VI-İttihatçılar-Atatürk ve Millî Mücadele

Refik Halit o dönemde Millî Mücadele'ye karşı durur. Bunun sebebi Anadolu mücadelesinin İttihatçı bir hareket olduğu ve İttihatçıların yönetimi tekrar ele geçirmek için bu hareketi başlattıkları düşüncesinden kaynaklanır. Bazı İttihatçıların da yer almaları sebebiyle, Millî Mücadele karşıtları hareketi zayıflatmak için Anadolu hareketini İttihatçı bir hareket olarak takdim etmişler ve yeni bir girişimle memleketin kalan kısmını da düşmana verecekleri propagandasını yapmışlardır. Refik Halit de başlangıçta bu düşünceden hareket eder. Tarihî gelişmeler içinde Atatürk ve İttihatçılar arasındaki çatışmayı da ele alır. Enver Paşa ve Atatürk arasındaki mücadelenin temelini Çanakkale Savaşı'na dayandırır. Fikrini desteklemek için, Enver Paşa'nın Atatürk'ün Çanakkale'deki başarısını küçültmek adına aldığı tedbirleri vurgular. *Yeni Mecmua*'nın Çanakkale Nüshası'na yapılan müdahale, Refik Halit'e göre bunun açık bir delilidir:

“Ayrı bir vak'a da yarının büyük mücahidine karşı saygımı arttırmıştı: O nüshada Çanakkale Zaferi başarısı daha ziyade Mustafa Kemal Paşa'nın eseri olarak gösteriliyordu; buna Enver kızmış, Merkez-i Umumî ile mecmua sahibi merkez âzasından dostum rahmetli küçük Talât Bey'i telâşa düşürmüştü. Son saatte mecmua'nın içine Alman kumandanının (adını şimdi unuttum, ne karın ağrısı idi, hatırlamak da istemiyorum) büyük kıt'ada resmi konulmuş, bir şeyler yapılarak son günlerini yaşayan Başkumandan vekilinin öfkesi yatıştırılmıştı...” (Karay 1996: 207-208).

Refik Halit ayrıca, Atatürk'ün kısa süreli İttihatçı geçmişinden dolayı Millî Mücadele'ye uzak durduğunu söyler. Ancak daha sonra yaşanan gelişmeler üzerine fikirleri değişir ve Millî Mücadele'nin İttihatçı bir hareket olduğu düşüncesinden vazgeçer. Atatürk'ü İttihatçılardan ayırır. Askerliğini ve devlet adamlığını takdir eder. İçlerinde bir tek Atatürk'ü büyük görür: "... Bunlar veya arkalarında duranlar arasında, ne o zaman, ne daha sonra -Mustafa Kemal hariç- tek büyük adam yetişmemiştir." (Karay 1996: 254-255)

Refik Halit ülkeyi I. Dünya Savaşı'na sürükledikleri ve toprak kaybına sebep oldukları için Millî Mücadele'de Enver-Talât-Cemal Paşalara yer verilmemesini takdir eder. Bu noktada İttihatçıların ilk fırsatta Millî Mücadele'nin başına geçecekleri, iktidar arayışına girecekleri ve yine boş hayalleri uğruna devlet ve memleketi yeni bir maceraya atacakları fikrindedir. "Artık Dönünüz, Gözlerimiz Yolda Kaldı I-II... Bir Mektuptan" (Karay 1941: 70-76) adlı yazısında hem memleketteki karışık havayı vurgular hem de bu konuya temas eder. Kamuoyundaki ortak kanı şudur: İttihatçılardan geriye kalanlar, liderlerinin dönmesi için zemin hazırlamaya çalışmaktadır. Refik Halit kaçan İttihatçılara bir yandan dönün derken, ironik bir şekilde memlekete yaşattıklarını vurgular. Mektupta kullandığı samimî hava, vurgulamak istediği tezada ayrı bir çeşni katmaktadır. Refik Halit halkın dört gözle paşaları beklediğini söyler. Bu defa gelişlerinde iyi karşılanacaklarını, darbe ve suikastlara gerek kalmadan tekrar en iyi yerlere geçeceklerini, halkın buna itirazının olmayacağını vurgular. İstanbul'daki hava budur. Ancak ortada İttihat ve Terakki mensuplarının dönüşünü zorlaştıran bir sorun vardır: Anadolu'da mücadele eden Kuva-yı Milliye taraftarları İttihatçıların gelişine karşıdır. Paşaların kaçışından sonra bazı İttihatçılar Millî Mücadele'ye katılma yolunu seçmişlerdir. Bunların içinden bir kısmı, ilk fırsatta Enver Paşa'nın ülkeye dönmesi ve mücadelenin başına geçmesi amacıyla planlar yapmış, ancak halkın İttihatçılara olan öfkesi ve Millî Mücadele kadrosunun dikkati sayesinde bu plan bozulmuştur. Refik Halit Anadolu'da mücadele edenler olmasa, İttihatçıların gelmesinin sorun teşkil etmeyeceğini söyler ve yazısını ironik bir davetle bitirir.

Refik Halit, Millî Mücadele esnasında ve Cumhuriyet sonrasında Atatürk'e yönelen muhalefetin arka planında da bu İttihatçı zihniyetin yattığını vurgular. Daha sonra meydana gelen Atatürk suikastını ise kalan İttihatçıların hükümeti tekrar ele geçirme provası olarak görür. (Karay 1996: 291-292)

VII-İttihatçı Liderlerin Devre Yansıyan Portreleri

Refik Halit farklı yazılarında İttihatçıların devre yansıyan portrelerini değerlendirir, kendi aralarındaki çatışmalara yer verir. Politikanın

acımasız yüzünü, bu çark içinde harcanan portreler aracılığıyla ortaya koyar. Ona göre İttihatçıların başarısızlığına en büyük sebep çok başlılıktır: “İttihat ve Terakki büyük bir başa sahip olamadığından yahut birçok küçük başların elinde kaldığından dolayı bir siyasi partinin başına gelen en elemli âkıbete uğradı: İdeali olan hürriyet idaresini kuramadıktan başka devleti de çökertti.” (Karay 1996: 255)

Memlekete yaşattıklarından dolayı partinin üç önemli ismi Enver, Talât ve Cemal Paşaları suçlar. Bu üç isim partide ön plana çıkar ve İttihat ve Terakki politikalarını onlar belirler. Ancak bu üçü arasında da tam bir uyumdan söz etmek mümkün değildir. Bu sebeple İttihat ve Terakki çok başlı bir görünüme sahiptir. Devrin değişen hâdiselerine bağlı olarak daha sonra Cemal Paşa geri planda kalır. Enver-Talât ikilisi ön plana çıkar. Refik Halit, Ziya Gökalp'ın hepsinin üstünde bir yeri olduğunu belirtir. Bu üç ismi iskambil kâğıtlarındaki aktörlere benzetir ve böylece İttihat ve Terakki'nin ülke idaresini nasıl bir kumar gibi gördüğünü tesirli kalemiyle şöyle verir: “Enver Paşa kupa beyi, Talât Paşa orya (karo) papazı idi; Cemal Paşa merhum da bir ara maça birlişi vazifesini görüyordu. Oyunun sinek papazı belki cemiyetin merkez-i umumîsi idi; lâkin hepsinin yerini tutan esrarlı ve mutlak nüfuzlu bir kâğıt, bir kart, bir joker mevcuttu ki o da hâlâ hürmet ve muhabbetle andığım Ziya Gökalp idi.” (Karay 1996: 26-27)

Refik Halit bir fotoğraftan yola çıkarak Enver Paşa ve Cemal Paşa arasındaki mücadeleye yer verir. İkisinin fotoğrafa yansıyan hâlleri, aralarındaki rekabet duygusunun canlı bir delili durumundadır. Burada yine Refik Halit'in romancı kişiliği ön plandadır. Onun kalemi sayesinde fotoğraf canlanır ve biz bu fotoğrafın hangi mânâyı taşıdığını daha iyi anlama imkânı buluruz:

“Cemal Paşa'yı -pek çoğu gibi- ancak resimlerinden tanır dım. İlle Sinâ cephesinde mi, Medine yolunda mı, Enver Paşa ile yan yana otomobilde çekilmiş fotoğrafı zihnime hakkolmuştu: Belliydi ki, o ufacık bıyıklı körpe başkumandanın arabada sol tarafında oturması canını sıkıyordu. Nüfuz ve kudretini anlatmak için haddinden fazla kabarmış, yayılmış, yaslanmış, gözlerini açıp sakalını da dimdik ettiğinden çok heybetli bir manzara almış, otomobili o kaplamıştı. Enver, sağda olmasına rağmen imparatorla gezmeye çıkmış genç bir veliaht gibi acemi ve utangaç duruyordu. İşte zihnimin Cemal Paşa'sı bu resimdeki çehre idi; tesir altındaydım.” (Karay 1943: 149-150)

Refik Halit'e göre bu çatışmanın bir delili daha vardır: Cemal Paşa, Enver Paşa ve Talât Paşa karşısında yalnız kaldığı için, Suriye'de hü-

kümdarlığını ilân etme düşüncesine kapılmıştır. Refik Halit bunu geri planda kalmanın doğurduğu ruh hâline bağlar (Karay 1996: 13).

Refik Halit'in İttihatçılar arasında sadece Ziya Gökalp'a sonsuz saygısı vardır. Birinci sürgünlüğünden kurtulmasını Ziya Gökalp sağlar. Böylece Refik Halit, İstanbul'a ve basın dünyasına tekrar döner. Bu şahsî minnettarlığının yanı sıra, Ziya Gökalp'ı fikir adamlığı yönüyle ön plana çıkarır. İttihatçılar fikirden ziyade kuvvete önem vermişler, asıl kuvvetin fikir olduğu gerçeğini hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Ziya Gökalp ise bunun tam tersine fikir mücadelesi vermiş ve partiyi fikrî açıdan kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Ancak kendisinin bu faaliyeti İttihat ve Terakki tarafından anlaşılmamıştır. (Karay 1943: 150)¹¹

Refik Halit yazılarında politikanın nankör yönünü de ortaya koyar. Niyazi Bey'in geyiği bunun için iyi bir örnektir. Niyazi Bey'in etrafında oluşan halka sebebiyle, geyiği İstanbul'da önce kahramanlar gibi karşılanır, bir dönem seyirlik obje gibi oradan oraya gezdirilir. Sonra o da Niyazi Bey gibi geri planda kalır ve unutulur. (Karay 1996: 43-45)

"Nankör Politika" (Karay 1939/3: 58-60) adlı yazısında "eb-i Meşrutiyet" kabul edilen Ahmet Rıza'nın önce Jön Türkler arasında gördüğü büyük ilgiyi, sonra onlar tarafından bir kenara atılışını anlatır. Paris Jöntürklüğünün lideri olan, bir ara bu liderliği Mizancı Murat Bey'e kaptıran Ahmet Rıza ilk günlerde sembol hâline gelmiş ve "Meşrutiyet'in bir âbidesi gibi" (s. 58) alkışlanmıştır. Ancak politika çarkı ve politikanın değişen hâdiselere bağlı olarak takındığı farklı çehre yüzünden geri planda kalmıştır. Çünkü politikada artık yeni aktörler ve değerler vardır.

"Ahrette Buluşma" (Karay 1939/3: 61-63) adlı yazısında bu defa II. Abdülhamit ve Ahmet Rıza'yı ahrette buluşturur. İki eski düşman ahrette bulunmanın verdiği huzurla konuşurlar. Ahmet Rıza II. Meşrutiyet'in ilânı günlerinde hürriyete hizmetinden dolayı biraz saygı görmüş, ancak kısa süre sonra eski mevkiini kaybetmiştir. Guraba Hastahanesi'nden ahirete gelmiştir. Padişah Ahmet Rıza'nın durumu karşısında şaşkınlığını dile getirir. Sonra iki eski düşman birlikte İttihatçılar üzerinde konuşurlar. İttihatçıların hepsi, işledikleri suçların cezasını çekmek üzere cehennemdedirler: "... Cemal ile Talât gayya kuyusu civarında, oldukça sıcak bir mahallede oturuyorlar. Enver yakında buraya nakledilecekmiş... Nazım'la Canbulat daha bir müddet külhan

---

¹¹ Bu duruma Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Hüküm Gecesi* (s. 300-307), Yahya Kemal Beyatlı *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım* ("İttihat ve Terakki'ye Dair", s. 174-175) adlı eserlerinde de temas ederler.

dairesinde hizmet mecburiyetindedirler; Şükrü ifritler koğuşunda!” (s. 62-63)

Cavit Bey ise hakkında henüz karar verilemediği için kapıdadır: “-Onun mezhebinde ihtilâf hâsıl oldu, hayrı ve şerri de henüz muhasebe ediliyor. Bizim parkın kapısında muvakkaten bir bekçi kulübesi verdiler, orada sakin... Fakat içeriye girmesi memnu!...” (s. 62-63) Bu esnada bile gözü hâlâ para işlerindedir: “-‘Beni ahirete göndermekte acele ettiler, şimdi orada olsaydım kambiyo işini yoluna koyardım!’ diye övünüyor ve üzülüyor.” (s. 62-63)

Yazının sonunda huri Gülendâ, Ahmet Rıza’ya Kevser sunar. Ahmet Rıza her ne kadar Meşrutiyet öncesinde hareketin lideri olmuş, Meşrutiyet’in ilk günlerinde alkışlanmışsa da, sonrasında geri planda kalmış, hatta unutulmuştur. Refik Halit bu yazısında da İttihatçıları yargılamış ve Meşrutiyet sonrasında yaşananlarda payı olmaması sebebiyle Ahmet Rıza’yı masum bulduğu için Kevser’i sadece ona lâıyk görmüştür.

Refik Halit II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki’yi geniş bir çerçevede bu şekilde değerlendirmiş, Meşrutiyet etrafında gelişen olayları ve İttihat ve Terakki’nin devre yansıyan yönlerini yazılarında konu etmiştir. Bu yazılarda keskin bir gözlem ve mizah, bunun yanı sıra kurguya dayalı, sembollerle kuvvetlendirilmiş bir anlatım vardır. Refik Halit’in yazıları ayrıca edebiyat-toplum-politika ilişkisinin farklı boyutlarını da gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edib, “Edebiyatımızın Son Simaları ve Safhaları”, *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4: Eser Tanıtma ve Önsözler*, hzl. İ. Enginün-Z. Kerman, Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 105-119.
- AKTAŞ, Şerif (2004), *Refik Halit Karay*, Akçağ Yay., Ankara.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul (3. bs.).
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul (3. bs.).
- ENGİNÜN, İnci-KERMAN, Zeynep (2011), *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4: Eser Tanıtma ve Önsözler*, Dergâh Yay., İstanbul.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri (1969), *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri (1987), *Hüküm Gecesi*, İletişim Yay., İstanbul (2. bs.).
- KARAY, Refik Halit (1939/1), *Ago Paşa’nın Hatıratı*, Semih Lütfü Kitabevi, İstanbul (2. bs.).

- KARAY, Refik Halit (1939/2), *Ay Peşinde*, Semih Lütfü Kitabevi, İstanbul (2. bs.).
- KARAY, Refik Halit (1939/3), *Bir Avuç Saçma*, Semih Lütfü Kitabevi, İstanbul (2. bs.).
- KARAY, Refik Halit (1996), *Bir Ömür Boyunca*, İletişim Yay., (2. bs.).
- KARAY, Refik Halit (1940/1), *Guguklu Saat*, Semih Lütfü Kitabevi (2. bs.).
- KARAY, Refik Halit, "Harp Zengini", *Yeni Mecmua*, 2 Mayıs 1918, s. 302-303.
- KARAY, Refik Halit (1939/4), *İstanbul'un Bir Yüzü*, Semih Lütfü Kitabevi (2. bs.).
- KARAY, Refik Halit (1940/2), *Kirpinin Dedikleri*, Semih Lütfü Kitabevi (2. bs.).
- KARAY, Refik Halit (1992), *Minelbâb İlelmihrâb*, İnkılâp Kitabevi (2. bs.).
- KARAY, Refik Halit (1941), *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, (2. bs.).
- KARAY, Refik Halit (1943), *Üç Nesil Üç Hayat*, Semih Lütfü Kitabevi (2. bs.).
- KOÇ, Murat (2005), *Türk Romanında İttihat ve Terakki (1908-2004)*, Temel Yay., İstanbul.
- KOÇ, Murat (2010), *Yeni Türk Edebiyatı'nda İstanbul Adaları*, Eren Yay., İstanbul.
- PAÇACIOĞLU, Burhan (2000), "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisadî Politikası ve Sivas'ta Kurulan Bir Komandit Şirket", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Nr. 8, s. 185-197.
- POLAT, Nazım Hikmet (2003), "II. Meşrutiyet Devri Türk Kültür, Edebiyat ve Basın Hayatının Bir Yansıtıcısı Olarak *Rübâb* Dergisi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Nr. 14, Güz 2003, s. 7-41.
- POLAT, Nazım Hikmet (2000), "Rıza Tevfik Osmanlı Mebusan Meclisi'nde veya Bir Meşrutiyetperverin Sukut-ı Hayale Uğraması", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Nr. 8, s. 7-88.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1998), *Türkiye'de Siyasal Partiler II: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yay., İstanbul.